

O'ZBEKISTONDA INSON HUQUQLARI KAFOLATLARI TO'G'RISIDA

Qodirova Sevara To'lqin qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabasi

sevaraqodirova380@gmail.com

Tel: +998889057577

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-August 2023 yil

Ma'qullandi: 28-August 2023 yil

Nashr qilindi: 07-September 2023 yil

KEY WORDS

Birlashgan Millatlar Tashkiloti, inson huquqlari, mustaqil davlatlar, milliy mexanizm, xalqaro mexanizm.

ABSTRACT

Ushbu maqolada huquq tushunchasi paydo bo'lishi, insonlar o'z huquqlarini anglay boshlashi, inson huquqlarini amalda ko'rish, inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro va milliy mexanizmi haqida ma'lumot beriladi. Shu bilan bir qatorda, Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlarini muhofaza qilishdagi muhim ahamiyati va inson huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlari haqida ma'lumot beriladi.

Huquq nima? Huquq davlat tomonidan himoya qilinadigan, o'zida erkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini ifodalaydigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umummajburiy xulq-atvor qoidasidir. Aytish joizki, har bir mustaqil davlatlarning o'z huquqlari bordir. Qadimgi qabilalarda huquqlar qanday bo'lgan savollar hammani qiziqtiradi. Yuqorida aytib o'tilganidek, huquqni xar bir davlat chiqaradi va uning fuqarolari unga bo'ysunadi va bo'ysunmaganida esa unga nisbatan jazo choralari qo'llaniladi. Qadimgi qabilalarda esa huquqlar bo'lmagan, faqatgina urf-odatlar bo'lgan va o'sha yerda yashovchi barcha aholi shu urf-odatlar asosida hayot kechirishgan. Unga ko'ra, bir qabila a'zosi ikkinchi qabiladan uylanmagan, itoat etmaganlarga nisbatan jazo choralari qo'llanilgan. Qabilani yoshi katta va hurmatli shaxslar: qabila sardorlari (oqsaqollar, sardorlar va biylar) tomonidan boshqarilgan bo'lib keyinchalik esa, bir nechta qabilalar o'rtasida urushlar natijasida yutib chiqqan qabila sardori bo'ysundirgan qabilalariga hukmronlik qilishi natijasida qabilalar soni ko'payib davlatlar paydo bo'la boshlagan. Davlatlar paydo bo'lishi bilan esa huquq vujudga kela boshlagan. Davlat bu muayyan hudduda oliy hokimiyatni amalga oshiruvchi, maxsus boshqaruv apparatiga ega bo'lgan, jamiyatdagi barcha ijtimoiy –siyosiy guruhlarini birlashtirib va muvofiqlashtirib turadigan siyosiy tashkilotdir. Birinchi davlat Qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. Qadimgi Rimliklar esa zodagonlar hisoblanishganlar, bosib olingan qabilalarning fuqarolari esa qul bozorida qul qilib sotilgan. Qullar ayni bir vaqtda xo'jayinlari bergan buyruqlarini so'zsiz bajarishgan, bajarmaganlari esa juda qattiq jazolanilgan. Qullar ishlaganlari uchun ularga maosh (xaq) to'lanmagan. Qullardan shavqatsizlarcha foydalanilgan barcha ishlarga ular jalb qilingan. Bundan ko'rinib turibdiki, inson huquq va erkinliklari shavqatsizlarcha kamsitilgan. Qul sotish bo'yicha Ispaniya davlati yetakchi davlatlardan hisoblangan. Barcha bosib oliingan hududlardan ularning fuqarolari qul sifatida boshqa davlatlarga sotib yuborilgan. Qul savdosi butun dunyoda bo'lgan. Eng oxirgi qulchilik 1888-

yilda Braziliyada Qirolicha Izabella tomonidan tugatilgan. Keyinchalik esa barcha davlatlar mustaqil bo'lishni boshlagan va qullar ham ozod fuqarolar kabi hayot kechira boshlashgan. Ishlagan ishlariga ko'ra haq ola boshlaganlar. Keyinchalik esa barcha mamlakatlarda oq tanli va qora tanlilar o'rtasida nizolar chiqa boshlagan. Aftika davlati ko'p davlatlar tomonidan mustamlaka (bosib olingan yerlar) qilingan, uning axolisi esa qullar sifatida ko'rilgan va boshqa mamlakatlarga sotilib yuborilgan. Qullar savodsiz bo'lishgan, o'qish yozishni bilishmaganlar. Qulchilik tugatilganidan so'ng esa ulardan hazar qilina boshlangan, o'z-o'zidan jamiyatda oq tanli va qora tanlilarga bo'linish boshlangan: oq tanlilar istiqomat qiladigan joyda qora tanlilar yashashi mumkin bo'lmagan, oq tanli bolalari borgan maktabga qora tanlilar borishmagan, ya'ni oq tanlilar farzandlari alohida qora tanlilar farzandlari alohida o'qishgan. Bu holat esa keyinchalik urushlarga sabab bo'lgan, oxir oqibat fuqarolar o'rtasida shartnomalar imzolana boshlandi va urushlar ham to'xtatila boshladi. Shundan so'ng, qora tanlilar ham davlat ishlariga aralasha boshlashgan va mansabor lavozimlarini egallashgan, xattoki, Prezident lavozimini ham egallashgan. Bunga misol qilib, Amerika qo'shma shatatlarining Prezidenti Barak Obama misol bo'la oladi.

ASOSIY QISM.

Keyinchalik, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 1959-yil tuzilgandan keyin barcha mustaqil davlatlar unga a'zo bo'la boshladi. Bu tashkilotning asosiy maqsadi inson hayoti, sha'ni, qadr qimmatini oliy qadriyatligi ko'rsatib o'tiladi. Xalqaro universal tashkilot sifatida Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) doirasida inson huquqlarini himoya qilishning universal xalqaro mexanizm mavjud bo'lib, u ko'p tarmoqlangan tuzilmadan iborat. BMTning asosiy organlari ham, yordamchi organlari ham u yoki bu darajada inson huquqlarini himoya etishga taalluqli masalalar bilan shug'ullanadilar. BMT Bosh Assambleyasi inson huquqlari sohasida rezolyutsiyalar qabul qilish orqali a'zo-davlatlar e'tiborini inson huquqlari borasidagi muammolarga qaratadi va bu borada hamkorlik qilishga da'vat etadi. Bosh Assambleyaning asosiy vazifalaridan biri inson huquqlari va asosiy erkinliklarini irqi, jinsi, tili va dinini ajratmagan holda amalga oshirishga ko'maklashish maqsadida inson huquqlari masalalarini o'rganish va tadqiq etish ishlarini uyushtirish hamda tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bosh Assambleya inson huquqlari bo'yicha konventsiyalar, deklaratsiyalar va turli rezolyutsiyalar qabul qiladi va BMT organlarining hisobotlarini qabul qiladi va ko'rib chiqadi(1). BMT tashkiloti Ikkinchi jahon urushidan keyin tashkil etilgan bo'lib hozirgi vaqtda unga a'zo davlatlar soni 195 taga yetdi, O'zbekiston esa 1992-yil 2-martda BMT ga a'zo bo'ldi. BMT tashkilotining asosiy vazifalari yer yuzida tinchlikni mustahkamlash va xavsizlikni ta'minlash, davlatlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirishdir. O'zbekiston BMTga a'zo bo'lganidan keyin o'lim jazosi 2008-yil 1-yanvardan bekor qilindi va uning o'rniga umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi joriy qilingan.

Inson huquqlarini himoya qilishning milliy mexanizmi. Mustaqillik yillarida mamlakatda inson huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlari tizimi shakllandi. Bu tizimda an'anaviy sudlov va huquqni muhofaza qilish organlaridan iborat bo'lgan sudlov organlari bilan bir qatorda, inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar va nodavlat tashkilotlaridan iborat bo'lgan inson huquqlari bo'yicha nosudlov organlari ham shakllandi. Inson huquqlarini O'zbekiston Respublikasining sud organlari orqali himoya qilish inson

huquqlari va erkinliklarini himoya qilish mexanizmining tarkibiy va hal qiluvchi qismidir. Chunki, sud buzilgan inson huquqlari va erkinliklarini tiklash tizimida eng muhim vosita hisoblanadi. Har bir shaxsning huquq va erkinliklarini sud tomonidan muhofaza etilishi, davlat organlari, mansabdor shaxslar va jamoat birlashmalarining noqonuniy harakatlaridan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritishi e'lon qilindi.

Mamlakatdagi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimi davlat hokimiyatining an'naviy tizimi sifatida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishdagi ishtiroki beqiyos hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining prokuratura organlari huquqni muhofaza qiluvchi, shu jumladan, inson huquqlarini himoya qilish tizimida muhim va asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Qonuniylik va huquqiy tartibotga rioya etish ustidan nazorat qiladigan davlat organi bo'lgan prokuratura nafaqat davlat hokimiyatini mustahkamlash vazifasini, balki inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilish bo'yicha muhim ijtimoiy vazifani ham bajaradi. Aynan fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini davlat organlari mansabdor shaxslarining noqonuniy harakatlari yoki harakatsizligidan himoya qilish O'zbekistonda huquqiy davlat barpo etish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining ichki ishlar organlari huquqni muhofaza qilish idoralari tizimiga kiradi. Ichki ishlar idoralarining asosiy vazifalariga konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilish, jamoat tartibi va xavfsizligini saqlash, fuqarolarning hamda korxona, muassasa va tashkilotlarning mulkini, huquq va erkinliklarini har xil jinoiy tajovuzlardan va boshqa huquqbuzarliklardan himoya qilish, jinoyatchilikning oldini olish va sodir etilgan jinoyatlarning qisqa fursatda to'liq ochilishini ta'minlash, jinoyatni sodir etish sabablarini aniqlab, ularni bartaraf etish, sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish, pasport tizimi faoliyatini ta'minlash (fuqarolarga pasport berilishini, ularning ro'yxatdan o'tishi va chiqishini, vizalarini rasmiylashtirish), yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash, ma'muriy javobgarlik va jinoiy jazolarni bajarilishini ta'minlash, voyaga yetmaganlar bilan ishlash, fuqarolar tomonidan o'q otar qurollarni sotib olish, saqlash va olib yurish tartibini nazorat qilish va rasmiylashtirish kabi ko'plab vazifalar kiradi.

O'zbekiston Respublikasining adliya organlari inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash tizimida muhim ahamiyat kasb etib, an'anaviy tarzda huquqni qo'llovchi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar sirasiga kiradi. Adliya vazirligi tomonidan ijtimoiy-siyosiy hayotni, davlat tuzilishini, shu jumladan, sud-huquq sohasini erkinlashtirish, insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlashga yo'naltirilgan qonunlar ijrosini ta'minlash bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlar amalga oshirilmoqda. Vazirlikning bevosita ishtirokida inson huquqlarini, tadbirkorlar va xususiy mulk egalarining qonuniy manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari yaratildi, huquqni qo'llash amaliyotini doimiy tahlil etib borish va monitoring qilish hamda amaldagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha asosli takliflar ishlab chiqish tizimi joriy qilindi.

Inson huquqlarini himoya qilishda advokatura institutining roli katta hisoblanadi. Advokatura instituti vakolatlarining kengayib, faoliyatining rivojlanib borishi inson manfaatlari, huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning nosudlov mexanizmi yanada takomillashib borayotganidan va kuchli fuqarolik jamiyatining poydevori mustahkamlanib borayotganidan darak beradi.

Mamlakatdagi inson huquqlarini ta'minlash tizimida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va Virtual qabulxonalari davlat organlari bilan aholi o'rtasida ochiq muloqotni yo'lga qo'yish orqali davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan fuqarolarning murojaatlarini ko'rib chiqish orqali ularning huquq va erkinliklarini ta'minlashda o'ziga xos samarali mexanizmga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining qabulxonalari tadbirkorlarning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynamoqda. Tadbirkorlik sub'ektlarining, shu jumladan, xorijiy investorlarning qonuniy huquqlari va manfaatlariga rioya qilinishini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan mazkur qabulxonalar, tadbirkorlikni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan muammoli masalalarni ko'rib chiqish va mavjud byurokratik, shu jumladan, yer uchastkalari va binolar, bank kreditlari ajratish, ruxsat beruvchi hujjatlarni olish va boshqa masalalardagi to'siqlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynamoqda.

Inson huquqlarini himoya qilishning milliy mexanizmi tizimida inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar alohida o'rin egallaydi. Milliy institutlar tizimi tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman), Prezident huzuridagi tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha vakil (biznes-ombudsmen), Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi institutlari kiradi.(2)

XULOSA.

O'zbekistonda inson qadr-qimmati va uning hayoti oliy qadriyatdir. Inson hayotiga qilingan tajovuz eng og'ir jinoyatdir. Har bir shaxsning huquqlari Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan holda himoyalanaadi. O'zbekiston Respublikasi o'z fuqarolarini o'z hududida ham, tashqarisida ham himoya qiladi va ularga homiylik qiladi. Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va davlat bir-biriga nisbatan huquq va burchlari bilan o'zaro bog'liqdirlar. Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarida mustahkamlab qoyilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ularni sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklashga hech kim haqli emas.

References:

1. insonhuquqlari.uz <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/mehanizmy-zaschity-prav-cheloveka#:~:text=Xalqaro%20universal%20tashkilot,va%20ko%27rib%20chiqadi>.
2. insonhuquqlari.uz <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/mehanizmy-zaschity-prav-cheloveka#:~:text=Inson%20huquqlarini%20himoya%20qilishning%20milliy,Respublikasi%20Milliy%20markazi%20institutlari%0Akiradi>.